

Ligt in het verleden nog het heden?

Een kleine cultuurgeschiedenis

– A.A van der Schans –

Transparant 18.1 (2007) 18-23

De vraag of de geschiedenis nut heeft is van alle tijden. In onze tijd is het meest gegeven antwoord op deze vraag, dat geschiedenis tot bestaansverheldering leidt. Door het verleden te kennen, krijgen we ook meer zicht op en kennis van onze eigen tijd en wereld. Dit is een zinnige redenering waarover nog veel meer te zeggen valt. Omdat dit al talloos vele malen gebeurd is, doen we het hier deze keer niet opnieuw.

In nagenoeg alle hedendaagse discussies over geschiedenis ontbreekt het bijvoeglijk naamwoord “vaderlandse”. Dit begrip dat in de 19^e eeuw geïkt werd, heeft dus geen lang leven gehad. In dit artikel wil ik nagaan waarom zoiets als een nationaal verleden en een nationale identiteit voorgoed verleden tijd zijn. We hebben allemaal meer dan ooit onze *eigen* geschiedenis gekregen. Vooral het karakter van de moderne samenleving heeft dit veroorzaakt.

Beeld van de moderne samenleving: verwarring, chaos, richtingloosheid

De huidige samenleving in dit artikel volledig en adequaat beschrijven is haast ondoenlijk. Ook met begrippen als (post)modernisering, informatisering, vertechnisering, individualisering en secularisering – de lijst van typering van onze tijd is verre van volledig – valt het niet mee, de tijdgeest alomvattend te karakteriseren. Onze wereld is vooral onoverzichtelijk, onzeker en identiteitsloos. Door het wegvallen van de ideologieën met hun beloften hebben we moeite gekregen ons leven in te vullen. Alle vanzelfsprekendheden zijn weg. De westerse wereld is een gigantische supermarkt geworden. We scharrelen elk op onze eigen manier ons levenskostje bij elkaar. Voor elk artikel dient een keuze gemaakt te worden. Ondanks, of misschien wel juist dankzij, een verpletterende vulkaan van keuzemogelijkheden ervaren we individuele onmacht. In plaats van orde is er wanorde en onoverzichtelijkheid. Juist deze wanorde is geen vrije keus geweest, maar blijkbaar een onvermijdelijk gevolg van de globalisering. In plaats van de maakbaarheid van de samenleving, en idealen voor de (her)inrichting ervan, zien we nu onstuurbaarheid en centrumloosheid. “Wanneer je een gemiddelde burger vraagt welke kant het met zijn leven opmoet, dan weet hij dat niet”.¹ Een ravijn van zin- en betekenisloosheid grijnst ons aan. De moderne mens heeft Dostojewski’s uitspraak, namelijk dat als God niet bestaat, alles geoorloofd is, ter harte genomen; maar niet zijn profetie, namelijk, dat de mens die niet in God gelooft, zelf god dreigt te worden over zijn naaste en de wereld. Het falen van de mensgod in de twintigste eeuw wordt gesymboliseerd door Verdun, Auschwitz en de Goelag archipel. Maar de mens – ook de moderne – blijft zijn diepste levensvragen stellen. Want de mens wil de dreigende zinloosheid bezweren. Het zoeken naar bovennatuurlijke zingeving en het zich bezighouden met levensvraagstukken komt tot uitdrukking in de toenemende aandacht voor allerlei soorten religiositeit en het steven naar verschillende vormen van geborgenheid. Mede uit het succes

¹ Kees Guijt en Mark Wallet, ‘Zoeken naar een lijntje om onszelf. Bas Heijne over de Nederlandse identiteitscrisis’, *Wapenveld*, jaargang 56.3 (juni 2006) 20.

van Jan Siebelinks *Knielen op een bed violen* valt af te leiden dat een fors deel van Nederland in oorlog leeft met zijn verleden. Met name door de immigratiegolf van de islam heeft de discussie over de publieke rol van religie in Nederland, een impuls gekregen. In de recente bundel beschouwingen getiteld *Ongewenste goden*² buigen tal van auteurs zich over de vraag hoe het christendom in de seculiere democratie eruit zal zien. Hoe heeft het zover kunnen komen?

Het modernisme: de maakbare mens en samenleving als cultuurmotief

Met modernisme bedoelen we de mens- en wereldbeelden zoals die door de achttiende-eeuwse Verlichting ontstaan zijn. Er is met de Verlichting sprake van een cultuurbreuk omdat het mens- en wereldbeeld losgemaakt wordt van het christendom. Met het rationalisme en de triomfen van de (natuur)wetenschappen pretendeert de Westerse mens thans in staat te zijn eigen leven autonoom – zonder bevoogding – richting en vorm te geven. Een proces met vele vertakkingen, gedragen door belangrijke denkers is op gang gekomen en zal verstrekkende gevolgen blijken te hebben. De Verlichting rekt niet allen af met het verleden, maar geeft ook uiting aan een nieuwe “religie”. Namelijk, het doel van het leven is het leven zelf, het goede leven op aarde dat door mens vervolmaakt moet én kan worden.

Kenmerkend voor deze geestelijke omwentelingsperiode in Europa is het maakbaarheidsideaal. De twee grote revoluties van de moderne geschiedenis, de Franse en de Russische, predikten het aardse heil voor de nakende toekomst. Een heil wat de mens zelf in de hand moet nemen. Hij krijgt de vrijheid en de mogelijkheid zijn leven en toekomst zelf te vormen. Een nieuw “geloof” is daarmee in de Europese cultuur geïntroduceerd: het optimistische vooruitgangsgeloof. Dit verwachtingsklimaat is ondanks perioden en momenten van inzinking kenmerkend gebleven voor onze westerse beschaving tot na WO II. Door (be)rekenen kan men beheersen. De werkelijkheid- en waarheidsopvatting wordt bepaald door wetmatigheden. Het verdwijnen van onberekenbare machten heeft geleid tot wat de socioloog Weber zo mooi “de onttovering van de wereld noemde”.

Theologisch geduid ligt de grote breuk in de westerse beschavingsgeschiedenis in de Verlichtingsperiode waarin een geestelijke erfenis van eeuwen verworpen wordt en de vrijheid en mondigheid van de mens (b)aanbreekt. Sociaal-economisch gezien wordt een cultuurhistorische breuk veroorzaakt door de Industriële Revolutie, door mij ooit ook wel als de revolutie van de buik getypeerd.³ Tot de Industriële Revolutie is de existentiële vraag “hoe krijg ik vandaag wat in mijn buik” voor meer dan 90% van de bevolking dominant. Na de jaren zestig van de 20e eeuw wordt één van de belangrijkste vragen voor de mens “hoe krijg ik wat van mijn buik af. In materiële zin ondergaat het leven van de grote massa in deze periode de grootste verandering in de wereldgeschiedenis. Het BNP stijgt exponentieel, evenals het brandstof- en watergebruik en de mobiliteit. De auto, televisie en de pil zijn wel de meest in het oog springende iconen van de massaproducerende en dito consumerende mens. Tussen 1951 en 1971 stijgt het BNP jaarlijks met 5%, evenals de particuliere en overheidsconsumptie in Nederland.⁴ In Europa doen de welvaarts- en verzorgingsstaat hun intrede. Deze moderne verzorgingsstaat kent zijn vergelijking in de wereldgeschiedenis niet. Een moderne werknemer (het woord arbeider is verdwenen) heeft een oneindig hogere levensstandaard dan Lodewijk de XIV ooit gekend heeft. Deze liet zich elke dag door be-

² Marcel ten Hooven & Theo de Wit (red.), *Ongewenste goden. De publieke rol van religie in Nederland*, Amsterdam 2006.

³ A.A. van der Schans, ‘Heeft friet ook een geschiedenis? Een discussie over de toekomst van het geschiedenisonderwijs’, *Wapenveld*, 51.3 (2001) 30-35.

⁴ J.L. van Zanden en R.T. Griffiths, *Economische groei van Nederland in de 20^e eeuw*, Utrecht 1989.

dienden krabben vanwege de jeuk waarvoor nog geen middeltjes waren en moest z'n gevoeg doen achter een satijnen gordijn. In een gemiddelde slijterij hebben we keus uit meer dan honderd soorten cognac en whisky. Afgelopen jaar hebben we als Nederlanders voor drie miljard euro aan (restanten van) voedsel weggegooid en voor hetzelfde bedrag aan voer voor honden, kanariepieten en goudvissen gekocht. Landrovers vervoeren onze boodschappen, waaronder exquisite zuidvruchten, die ongeacht het seizoen, per vliegtuig aangevoerd worden. Andere vliegtuigen brengen ons één of twee keer per jaar in Bali of Thailand. Om de gevolgen van onze ongebreidelde vraatzucht tegen te gaan we elke maand naar de schoonheidsspecialisten.

In de periode tussen 1966 en 1970 zien we in Europa een voorlopig laatste, kolossale eruptie van moderniteit. In deze periode beleven we de grote internationale culturele en politieke rebellie en de daarmee verbonden revolutionaire idealen van "totale bevrijding" en de emancipatie van zwarten, indianen, vrouwen, homoseksuelen, kortom van alles en iedereen, tot gekken en gevangenen toe. De door de Franse sociologe Evelyne Sullerot zo genoemde bulldozer generatie van '68 streeft naar een persoonlijke, seksuele en relationele zelfbeschikking. In deze periode vindt een enorme verschuiving plaats in de verhouding tussen godsdienst en maatschappij. De grenzen van de eigen morele gemeenschap, de zuil, vervaagden door een complex van factoren en godsdienst heeft de terugtocht naar het privé-domein aanvaard.

Het postmodernisme: het zegevieren van McDonald, BNN en Yorin

Het grote, moderne project van de Verlichting, gekenmerkt door emancipatie, revolutie en bevrijding ligt achter ons. Het optimistische vooruitgangsgeloof met het daaraan verbonden idee van maakbaarheid en politieke regie van maatschappelijke processen en verhoudingen, blijkt behoorlijk broos te zijn. De grote verhalen zijn niet meer. Vele ismen (humanisme, nationalisme, socialisme, liberalisme) zijn zodanig van kleur verschoten dat ze bijna onherkenbaar zijn geworden. De problemen waaraan ze hun ontstaan te danken hadden zijn verleden tijd geworden.: armoede , klassenstrijd en onvrijheid. De strijdkreten van de oude ideologieën zijn verdampt. De Amerikaan Daniel Bell was van een nieuw tijdperk met zijn befaamd geworden boek *The end of ideology* de eerste vertegenwoordiger. De val van de Berlijnse muur in 1989 symboliseerde de ondergang van het communisme en daarmee van een tijdperk.

In de jaren '80 en '90 van de 20^e eeuw werden de universele ideologieën van weleer dood verklaard door postmoderne filosofen als Foucault, Lyotard, Rorty en vele anderen. Hun kritiek was vooral gericht tegen het universalisme van ideologieën, dat wil zeggen, het feit dat elke ideologie uitgaat van een universeel menselijke essentie als uitgangspunt en leidraad van het politieke handelen. Zo zouden volgens het liberalisme álle mensen zich primair laten leiden door rationele economische principes, in het nationalisme zijn álle mensen exponenten van het Volk, in het Christendom zouden álle mensen schepselen van God zijn en in het socialisme worden álle mensen als schakels in het productieproces waargenomen. Het postmodernisme trekt zowel de juistheid als de rechtvaardigheid van dit universalisme in twijfel. In deze gedachtegang is er geen universaliteit die alle mensen samenbindt. Er is slechts een pluralistische veelheid van particuliere identiteiten, die zich van elkaar onderscheiden door taal, cultuur, etniciteit en gender.

Het postmodernisme heeft niet alleen postgevat in de hoofden van filosofen, maar is nadrukkelijk ook present in de werkelijkheid van alle dag. In alle Westerse democratieën

werd de politiek ontdaan van haar ideologische tegenstellingen. In Nederland sprak Wim Kok van “het afschudden van de ideologische veren”.

Op cultureel-politiek vlak kreeg het postmodernisme de vorm van het multiculturalisme van begin jaren '90, waarin de tolerantie voor verschillende etnische, culturele en seksuele identiteiten centraal stond.

In het “nieuwe leren” (constructivisme) zien we de verschuiving van een product-gerichte benadering naar een procesgerichte benadering. De leerling of student construeert in een voor hem betekenisvolle leersituatie zijn eigen kennis en vaardigheden. Er is in dit denken geen behoefte aan objectieve kennis- en informatie, deze is subjectief en komt in een relationele situatie interactief tot stand.

Francis Fukuyama werd wereldberoemd met zijn boek *Het einde van de geschiedenis*. Nu totalitaire staatsvormen, zowel de linkse (communisme) als de rechtse (fascisme), zijn verdwenen of alleen maar zwakker worden, blijft de liberale democratie volgens Fukuyama als enige werkbare staatsvorm over. Velen zagen in Fukuyama's neoliberalisme een lofprijzing op het kapitalisme.

De titanenstrijd van rivaliserende ideologieën was nu ten einde en aldus ge-ontideologiseerd, werd de politiek gereduceerd tot technocratisch management van de publieke zaak. Beleidskeuzes werden niet meer gemotiveerd door 'achterhaalde' principiële keuzes tussen links of rechts, maar door pragmatische afwegingen over wat werkt en wat niet, geheel conform een motto van Deng Shao Ping uit de jaren '60: "Het maakt niet uit of een kat rood of wit is, als hij maar muizen vangt." In Nederland bleek deze kat de kleur paars te hebben.

Het postmodernisme stelde, veelal in reactie op het modernisme, het ideaal van vele lokale gemeenschappen hiervoor in de plaats. In plaats van de grote verhalen gelden nu de kleine verhalen, die allemaal anders zijn en zelf allemaal de baas zijn over hun eigen levenswijze, hun politiek, hun economie, hun cultuur en hun ecologische habitat.

Met het postmodernisme verdween het modernisme niet geheel. Integendeel. Het vooruitgangsgeloof van de Verlichting speelt op twee terreinen nog altijd een structurende en dynamische rol: het terrein van de economie en dat van wetenschap en techniek. Het postmodernisme betekende na het wegvallen van het communisme als ideologie en wereldmacht in nogal wat opzichten een vrijwel kritiekloze onderwerping aan de neoliberale globalisering. Meer dan ooit denderde de trein van poen, het grote graaien en techniek voort. Alle modieuze hang naar spiritualiteit en religie ten spijt vieren McDonald, Microsoft, BNN en Yorin wereldwijd hun triomfen. Zo gezien heeft het kapitalisme met zijn – ondanks het postmodernisme – universaliserende tendens als enige isme bepaald nog niet het loodje gelegd.

Alledaagse globalisering als typering van de tijdgeest

Naar mijn mening wordt in het modernisme en postmodernisme, hoewel nog immer dominant in onze westerse samenleving, niet voldoende de hedendaagse leefwereld en leefwijze van veel mensen uitgedrukt. Hiervoor kies ik in navolging van de cultuurfilosoof René Boomkens voor het begrip “alledaagse globalisering”.⁵ Zonder alle opvattingen van Boomkens over te nemen biedt zijn gedachtegang genoeg aanknopingspunten om de hedendaagse tijdgeest te karakteriseren. Met anderen verwoordt hij onder meer wat ik hier “revolutie van het alledaagse leven” zou willen noemen.⁶

⁵ René Boomkens, *De nieuwe wanorde. Globalisering en het einde van de maakbare samenleving*, A'dam 2006.

⁶ Een andere spraakmakende woordvoerder van deze door mij zo genoemde revolutie is de Tilburgse bestuurskundige Paul Frissen. In *De virtuele staat* (1996), *De lege staat* (1999) en *De staat – een drieluik* – (2002)

Het modernisme in zijn nadagen en het postmodernisme kregen in de zogenoemde globalisering een metgezel. Deze globalisering laat zich vaak verstaan als een wereldpolitiek die tegen het terrorisme strijdt en een confrontatie is tussen de Islam en het Westen. Naast deze politieke globaliseringvariant is er een economische. Hiermee wordt de universaliserende tendens van het kapitalisme naar economische groei en technische innovatie bedoeld. Het idee van de vrije markt als hét wereldwijde maatschappelijke ordeningsprincipe is hét kernidee van het neoliberalisme. De postmoderne kritiek op ideologie had dus het paradoxale en ironische effect dat zij de overwinning van één specifieke (namelijk de neoliberale) ideologie in de hand heeft gewerkt. Deze ideologie – noem haar wat mij betreft ook gerust kapitalisme – was des te hardnekkiger omdat zij niet als ideologie verscheen, maar verkleed ging als non-ideologisch pragmatisme.

Onder alledaagse globalisering zou ik met Boomkens iets totaal anders willen verstaan. Alledaagse globalisering is een radicale en haast revolutionaire verandering van de leefwereld en leefwijze van alle mensen in de straten waar ze wonen. Deze verandering doet zich op wereldwijde schaal voor.

Moderniteit kenmerkt zich door een lineair tijdsperspectief en optimalisering van de samenleving, geleidelijk of revolutionair. In het postmodernisme hebben we de kleine verhalen: lokale en individuele identiteit tegenover de grote ideologische verhalen. Bij beiden kon macht geïdentificeerd worden: Voor 1918 bij de koning (Franse revolutie), bij de tsaar (Russische revolutie), in Londen, Parijs of Den Haag. En ten tijde van de Vietnamoorlog in Washington. In de 20^e eeuw werd macht veel complexer door de democratisering van de politiek, de groeiende invloed van economische machten (kartels, multinationals, en dergelijke), de publieke opinie, de massamedia. In de alledaagse globalisering is macht niet daar en wij hier. Er is geen “buiten” meer, we zijn allemaal medeplichtig, zij het niet allemaal op dezelfde manier en in dezelfde mate. Maar het meest revolutionaire van de revolutie van de alledaagse globalisering is dat zij ons overkomt en verrast. Niemand trekt nog zichtbaar aan de touwtjes. Wij als dorp of gemeenschap (postmodernisme) hebben er ook weinig of een greep meer op. Toch kunnen we ons er niet aan onttrekken. Er is geen nis, schuilplaats of grot op de wereld waarin globalisering niet doordringt.

Het proces van alledaagse globalisering verstoort de stabiele identiteit en het vertrouwen van zowel individuen als gemeenschappen. Een begrensde ruimte of lokaliteit, een plek waar ons fysieke, alledaagse bestaan zich afspeelt en waarin de traditionele beleving van afstand en nabijheid, van vertrouwd en vreemd een cruciale rol vervullen in ons identiteitsbesef wordt verwisseld voor de snelheid en het ontruimtelijke karakter van een tot in het oneindige producerende informatiecirculatie. In plaats van toegenomen vrijheid en rijkdom zien we nu chaos en onbepaaldheid. De wereld heeft geen beschavingscentrum meer omdat er niets meer op de wereld is dat nog niet beschaafd of gecultiveerd is en er geen tegenstander meer is waar tegen een krachtig en gecentraliseerd machtsapparaat dient te worden ingezet.

Deze alledaagse globalisering vertoont duidelijk het karakter van de liberale markt-samenleving. Ze past naadloos in wat we de netwerksamenleving noemen. Een proces van oneindige diversificatie, toenemende onderlinge beïnvloeding van alledaagse sociale en culturele praktijken rituelen en gebruiken.

Macht staat niet langer tegenover samenleving, noch erboven, maar heeft zich in en wereldwijd omspannende netwerk over en in de gehele maatschappelijke werkelijkheid vertakt. Onder invloed van globalisering verandert de rol en de macht van de overheid en de

prikkelt hij onder andere tot discussie met zijn uitdagende stellingname van stuurloosheid van de moderne samenleving.

natiestaat. De overheid neemt geen bovengeschiede positie meer in de samenleving. Binnen deze samenleving is steeds minder sprake van één enkel herkenbaar sturingscentrum. De netwerksamenleving die zich met deze horizontalisering van maatschappelijke verhoudingen ontwikkelt, blijkt in snel tempo de bepalende factor te worden in het denken over bestuurlijke verhoudingen.⁷ De natiestaat als de garant van allerlei collectieve verzekeringen, infrastructuur en stimuleringsbeleid op het gebied van onderwijs, wetenschap en gezondheidszorg verliest allerlei taken en bevoegdheden, aan supranationale politieke organen.

Op zoek naar cohesie in onze gefragmenteerde samenleving

Het is goed voorstelbaar dat bovenstaand betoog op sommigen een wat deprimerende indruk maakt. Onze werkelijkheid is oneindig versplinterd, niet alleen de NS en de KPN, maar ook moraal en ideologie zijn geprivatiseerd. We leven in een samenleving die door en door gefragmenteerd is. Er is geen sprake meer van dé samenleving, er zijn talloze samenlevingen. Een gemeenschappelijk verleden, lotsverbondenheid, taal en religie zijn de natie bepalende factoren geweest die onze samenleving na de totstandkoming van de Nederlandse staat cohesie, richting en doel hebben gegeven. Van dit viertal is alleen de taal overgebleven. Maar in veel mindere mate dan ooit is taal natievormend.

De moord op Pim Fortuijn (2002) heeft onder andere het effect gehad dat we op zoek zijn gegaan naar een bindmiddel voor onze samenleving, om te voorkomen dat we als losse zandkorrels uit elkaar vallen. Wanneer een samenleving door en door geïndividualiseerd is, wie zorgt er dan voor de samenleving zelf? Kunnen glasvezelkabels, kenmerkend voor het contact tussen mensen onderling in onze samenleving, voor voldoende cohesie zorgen? Wie of wat wordt in deze situatie de leverancier voor onze morele en culturele identiteit? Onder invloed van een omvangrijke immigratie wordt deze discussie over identiteit door de politiek gestimuleerd. De minister van Onderwijs heeft mede tegen deze achtergrond opdracht gegeven de zogenaamde canon van de geschiedenis samen te stellen. Op deze manier wordt geschiedenis geïnstrumentaliseerd ten behoeve van de integratieproblematiek. Geschiedenis dient in deze redenering bij te dragen aan burgerschapsvorming en een leverancier van moraal te zijn. Deze gedachtegang is misplaatst omdat juist onze levensovertuiging onze omgang met de geschiedenis dient te stempelen.

Maar het is ook onnodig zo te denken. In politiek-juridische zin is de rechtsstaat voor velen inderdaad het enige gemeenschappelijke lijntje om ons heen. Maar waarschijnlijk leidt de erosie van het verzuilde en geïnstitutionaliseerde Nederland waarschijnlijk niet tot totale individualisering. We zien dat er allerlei netwerken of zogenaamde “lichte” gemeenschappen ontstaan waarin mensen steeds meer tijdelijke collectieve verbanden met elkaar organiseren op basis van bijvoorbeeld gemeenschappelijke stijlkenmerken, gedeelde vrije tijdsbesteding, tijdelijk gedeelde belangen of een religieuze overtuiging.

Het onbehagen over de globalisering stimuleert mensen zich te verdiepen in de eigen plaatselijke omstandigheden, in dat wat hen tot dorpeling, of stedeling maakt. Hierbij heeft het begrip identiteit een cruciale betekenis. Want de identiteitsvraag dient zich onontkoombaar en onontwikkbaar aan: wie ben ik, als er geen vader of moeder meer is of geen traditie, waarmee ik me kan identificeren en waarmee ik me een eigen visie op de werkelijkheid kan verwerven?⁸

⁷ M.W. van Buuren, *Tussen stemmen en sturen. Besluitvorming en burgerschap in de netwerksamenleving*, Den Haag 2006.

⁸ Zie voor deze problematiek de voortreffelijke cultuuranalyse van F.O. van Gennep, *De terugkeer van de verloren vader. Een theologische essay over vaderschap en macht in cultuur en christendom*, Baarn 1989.

We zijn allemaal op zoek naar onszelf. De geschiedenis speelt in deze zoektocht een belangrijke rol. Geschiedenis wordt momenteel vooral beleefd in steeds meer persoonlijke termen. Dat verklaart het succes van Geert Mak: het is allemaal *De eeuw van mijn vader*. En Jorwerd ligt overal. In dit opzicht zit er iets postmoderns in onze omgang met het verleden. Het gaat erom er iets voor onszelf uit te halen. In het verleden ligt het heden? Inderdaad. Ons persoonlijk verleden bepaalt in belangrijke mate wie we geworden zijn. Maar het verleden is door tal van factoren ook zeer vormloos geworden en daardoor is het heden onbepaald. Want wanneer geschiedenis gereduceerd wordt tot een persoonlijke behoeftebevrediging en geen kennis bijbrengt, heeft ze geen nut. De vraag wat ik met historische kennis kan doen is verkeerd. Veel belangrijker is de vraag wat historische kennis met ons doet. Christelijk historisch besef is wars van het ethisch relativisme van de moderne tijd. Dit besef legt verantwoording af van keuzes die wij in het verleden gemaakt hebben, maar het weet zich ook gebonden aan de overtuiging dat de uiteindelijke zin van de geschiedenis, buiten de geschiedenis ligt.

© Ton van der Schans / Transparant (2007) €K